

הנשים הערביות בנגב

במהלך משבר הקורונה: רווחה ותעסוקה

שירותי רווחה

רקע: שיעורי העוני

לפי דו"ח הביטוח הלאומי לשנת 2018, שוררים בקרב הקהילה הבדואית בנגב שיעורי עוני גבוהים מאד, המצביעים על היותה של קהילה זו מהעניות בארץ:

<u>אוכלוסייה</u>	<u>משפחות</u>	<u>נפשות</u>	<u>ילדים</u>
סה"כ ישראל	18.0	21.2	30.0
סה"כ ערבים ישראל	45.3	47.4	57.8
דרום:			
יהודים דרום	17.3	16.7	22.2
ערבים דרום	66.6	72.9	79.6

טבלה א': שיעורי עוני – דו"ח מימדי העוני והפערים החברתיים, דצמבר 2019 עמ' 28.

מחסור באמצעי מחייה בסיסיים ובתמיכה:

מיישובים בדואים רבים עלה הצורך בסיוע ישיר בכסף או במזון, לנוכח מצוקה כלכלית מידית. התקיימה התגייסות של תנועות, ארגונים, משפחות ופעילים למתן סיוע, ואולם לא היה די בכך כדי לתת מענה לצרכים הבולטים.

סקר טלפוני שערך באפריל ארגון אגיק בקרב 243 נשים ונערות בדואיות (החל מגיל 16) ביישובים המוכרים והבלתי מוכרים חשף כי משבר הקורונה גורם למחסור אקוטי בצרכים בסיסיים:

- 40% ציינו כי משפחתם זקוקה לסלי מזון.
- 26% דיווחו כי הן מסתמכות לפרנסתן על קצבאות הביטוח הלאומי.
- 60% ציינו צורך בסיוע נפשי-רגשי, אך 92% דיווחו כי אינן זוכות לו.

קושי בפנייה למחלקות הרווחה:

מדיווחים שאנו מקבלים מהשטח עולים ממצאים קשים באשר לפגיעה בפונים למחלקות לשירותים חברתיים אשר ברשויות המקומיות הערביות בנגב:

- קושי רב בקבלת סיוע שגרתית מלשכות הרווחה, שחלק מעובדיהן הושבתו או התקשו לעבוד. פונים רבים התקשו לקבל מענה במגוון נושאים. כך, למשל, אישה ממשפחה במצוקה כלכלית קשה באחד היישובים נתקלה בסירוב לפתוח לה "תיק" בלשכה.
- קשיים ארגוניים בשל הסגר וצמצום השירותים גרמו להפסקת הפעולה של קבוצות תמיכה ומסגרות סיוע אחרות. חוסר הרציפות פוגע באיכות הטיפול וביעילותו.
- קשיים רבים הפוגעים באיכות הטיפול בשל המעבר לסיוע בטלפון, ולא במגע ישיר, פנים-אל-פנים.
- קשיים בחלוקת הסיוע בשל היעדר מיפוי וקבלת החלטות בהיעדר קריטריונים. כך, למשל, כאשר חולק סיוע בסך 500 ₪ לחלק מהמשפחות, ולחלקן לא, בהיעדר קריטריונים ברורים.

קשיים בשירותי הרווחה הכלליים:

מדיווחים רבים עולים קשיים בהמצאת שירותי רווחה אחרים, ולמשל:

- קשיים חמורים במילוי טפסים לקבלת דמי אבטלה, ובקבלת תשלומים במועד. ולמשל, צעירה מאחת העירות ספרה לנו כי הגישה את הטפסים ב-1 באפריל, ועד כה לא קבלה מענה או תשלום.
- קשיים בקבלת תמיכה באמצעות טכנולוגיה דיגיטאלית, ובפרט קושי בהתחברות לאתרים השונים של הביטוח הלאומי ומשרדי הממשלה האחרים, ובשימוש באתרים שחלקם רק בשפה העברית.
- היעדר מידע וקושי טכנולוגי בקבלת שירות: ביישובים חולקו כרטיסים מגנטיים לצורך קבלת קצבאות בבנק הדואר. ואולם, לא הוסבר למקבלים אופן "הפעלת" הכרטיס באמצעות מוקד שירות הלקוחות, ורבים מהם לא הצליחו למשוך את כספם ונתקלו בקשיים בתהליך ההפעלה.
- תורי ענק לקבלת קצבאות בבנק הדואר, ובחלק מהמקרים- המתנה המונית ממושכת, משך יותר משעה, תוך היחשפות לסכנת הדבקה בקורונה. תורים אלו תועדו בבתי הדואר בבאר שבע וברהט.

המצאת סיוע לכפרים הבלתי מוכרים:

קשיים מיוחדים נרשמו בהמצאת סיוע לתושבי הכפרים הבלתי מוכרים, ולמשל:

- חלוקת המזון ומוצרים אחרים (כגון חומרי חיטוי או חיתולים) היתה מועטה, בלתי רצופה, וכאמור רחוקה מאד ממענה על הצרכים.
- בשל מחסור תקציבי וסיבות נוספות, שירותי הרווחה ברשויות המקומיות התמקדו במתן מענה ליישובים המוכרים, וכמעט ולא הקצו מזון וסיוע אחר לכפרים הבלתי מוכרים. האחריות לאלו נותרה בידי ארגונים וולונטאריים והופקדה במידה רבה בידי מתנדבים, הראויים לכל שבח.
- כאשר הארגונים והמתנדבים התקשו להמשיך במלאכת החלוקה והסיוע, בתום כחודש של פעולה אינטנסיבית, הרשויות המקומיות לא מהרו לתפוש את מקומם.
- ברשות שירותי הרווחה לא נמצאו רישומים שאפשרו חלוקת מזון הוגנת לכלל הנזקקים בכפרים. החלוקה התבצעה על-פי מידע מזדמן וללא קריטריונים, ועל כן חלק מהמשפחות קופחו. כך, למשל, נמסר לנו כי באזור זעורה, חלק מהמשפחות זכו לקבל מזון שחולק, וחלק לא.
- בכפרים בודדים התבצעה חלוקת המזון והסיוע בידי פיקוד העורף. לא ברור מדוע התבצעה בכפרים מסויימים ולא באחרים.
- בכפרים מסויימים חלקה הרשות להתיישבות הבדואים חומרי חיטוי וניירות הסברה. לא ברור מדוע הרשות נטלה על עצמה מלאכה זאת, שאינה בסמכותה, ותושבים רבים הביעו מחאה על התערבותה בתחום זה.
- בכפרים השתררה חרדה גדולה בשל סכנת התפשטות הקורונה, בפרט בשל היעדר תנאי תברואה ראויים ומבנים המאפשרים בידוד יעיל. ההסברה בעניין מניעת הקורונה איחרה להגיע לכפרים, ושירותים רפואיים מעטים המצויים בהם צומצמו. ניתן היה לצפות שיזכו בעדיפות למענים בתחומי הרפואה, הרווחה וההסברה, אך הדבר לא התרחש חרף פניות רבות של חברי כנסת, ארגונים חברתיים וגורמים נוספים.

תעסוקה ואבטלה:

תמונת תעסוקה בקרב הבדואים בנגב ינואר 2020:

- מחוז הדרום מתאפיין בשיעורי אבטלה גבוהים. בקרב הבדואים בנגב שוררים שיעורי אבטלה גבוהים במיוחד. לפי גיליון היישובים של שירות התעסוקה, ביישובים היהודים שיעורי האבטלה עמדו בינואר 2020 על 4%-9% ואילו ביישובים הערבים על 9%-19%. (ר' טבלה ב').
- בין היישובים הערבים בלטו בינואר המועצה האזורית אלקסום, ערעה בנגב וכסיפה כיישובים שבהם שיעורי האבטלה גבוהים במיוחד - 18% עד 19%.
- משמעות הנתונים הינה כי נקודת המוצא של היישובים הבדואים בנגב לקראת משבר התעסוקה בנגב שונה לחלוטין מזו של שכניהם היהודים.

<u>שיעור אבטלה</u> %	<u>יישובים יהודים נבחרים ינואר 2020</u>
4.50	באר שבע
7.04	דימונה
7.34	ירוחם
5.53	אופקים
8.39	מצפה רמון
4.87	ערד
8.55	רמת הנגב
	<u>יישובים ערבים</u>
9.77	חורה
18.84	כסיפה
11.24	לקיה
18.63	ערעה
9.52	רהט
10.25	שגב שלום
11.34	תל שבע
19.77	מ"א אלקסום
6.90	מ"א נווה מדבר

טבלה ב': שיעורי אבטלה מוערכים ביישובים נבחרים, שירות התעסוקה גיליון יישובים

- בקרב הבדואים בדרום שוררים שיעורים נמוכים מאד של השתתפות בכוח העבודה, ובפרט בקרב נשים. לפי נתוני למ"ס לשנת 2017, במחוז הדרום, רק 43.8% מהגברים הערבים ו-15.7% מהנשים משתתפות בכוח העבודה. לשם השוואה, בקרב הערבים במחוז הצפון, 62.3% מהגברים ו-28.5% מהנשים משתתפות בכוח העבודה. שיעורי התעסוקה נמוכים במיוחד בקרב נשים בדואיות, שאינן בעלות תעודת בגרות.
- רבים מהבדואים מועסקים בענפי תעסוקה שספגו מכה קשה במהלך משבר הקורונה, כגון בענף המסעדות התיירות והאירוח, כמו גם בתחום התחבורה הציבורית וההובלה, במסחר הקמעונאי, בחלק מענפי התעשייה, ובעבודות ניקיון ותחזוקה. גם בחלק מתחומי העבודה החקלאית חלה האטה. בין ענפי החקלאות, בלטה קריסת

ענף הפרחים. רבים מהעובדים הבדואים פוטרו או הוצאו לחופשה ללא תשלום. ברבים מהמקרים של חל"ת, קיים חשש ממשי כי לא יושבו לעבודה.

- מהנהלת לשכת התעסוקה ברהט נודע לנו כי מספר דורשי העבודה בעיר הגיע לאחרונה לכ- 5100 איש.

משך העבודה: חודשים בשנה

נתוני המוסד לביטוח לאומי לשנת 2017 מלמדים כי משך העבודה בשנה של שכירים ערבים בנגב קצר באופן ניכר מממוצע חודשי העבודה הארצי (10.7) וכן ממשך העבודה האופייני ביישובים יהודים. בפרט, נראה כי הנשים הערביות עובדות בממוצע פחות מתשעה חודשים לשנה.

משמעות נתונים אלו הנה, כי **רבים מהעובדים הבדואים משתכרים ממשורות חלקיות וזמניות**. בפרט, רבות הנשים הבדואיות מועסקות בעבודות זמניות, חלקיות ועונתיות, כגון קטיף אבטיחים בחקלאות. עבודות אלו מתאפיינות בהיעדר הגנה על זכויות העובדים, ובתלות רבה של העובד במעסיק.

<u>משך תעסוקה שכירות נשים (חודשים לשנה)</u>	<u>משך תעסוקה שכירים גברים (חודשים לשנה)</u>	<u>יישובים יהודים נבחרים</u>
10.8	10.8	באר שבע
10.6	10.8	דימונה
10.6	10.8	ירוחם
10.5	10.6	אופקים
10.5	10.5	מצפה רמון
10.6	10.7	ערד
		<u>יישובים ערבים שנסקרו</u>
9.1	10.1	חורה
8.8	10.3	כסיפה
9.0	9.9	לקיה
7.8	9.6	ערערה
8.8	10.0	רהט
9.1	9.9	שגב שלום
8.7	9.7	תל שבע
8.7	9.6	אום בטיין (מ"א אלקסום)
8.0	10.2	אלסייד (מ"א אלקסום)
8.1	9.4	ביר הדאגי (מ"א נווה מדבר)

עיכוב בפיתוח מקורות תעסוקה:

למרות הפערים בשיעורי התעסוקה, אין עד כה התקדמות ניכרת בפיתוח תעסוקה ביישובי הבדואים. כך, למשל, מתוך חמישה אזורי תעסוקה שנועדו לקום או להתפתח במסגרת תוכנית החומש לבדואים לחמש השנים 2012-2016, רק אחד הצליח מאד ומספק מקומות תעסוקה רבים (אזור התעסוקה המשותף ברהט עידן הנגב). אזור תעשייה נוסף הממוקם בשגב שלום מתפתח בקצב איטי, כאשר רוב התעסוקה בו היא במסחר ומלאכות זעירות. שאר אזורי התעשייה טרם הוקמו.

העיכוב בפיתוח אזורי התעשייה והתעסוקה ביישובים פוגע במיוחד בנשים, שאינן יכולות על-פי הנורמה בחלק מהמשפחות לצאת לעבודה מחוץ ליישוב, או מתקשות לעשות זאת מאחר והן נדרשות לטפל במשק הבית ולעסוק בגידול הילדים.

השלכות משבר הקורונה: לקחים ממשבר 2008

משבר הקורונה צפוי להוליד השלכות חמורות ביחס לשוק התעסוקה ולשיעורי העוני.

בנוגע למשבר הכלכלי שהחל במחצית שנת 2008 קבע דו"ח בנק ישראל 2010 :

"התרחבות מימדי העוני מהמחצית השנייה של 2008 עד יוני 2009 שקפה את השפעותיו של המשבר במשק על שוק העבודה. פגיעת המשבר בתעסוקה בתקופה זו היתה נרחבת אך בלטה במיוחד בקרב השכבות החלשות של האוכלוסייה – בעלי השכלה נמוכה, תושבי הפריפריה וערבים. [...] גם ההכנסה הממוצעת נשחקה ריאלית".

"ההתאוששות בשוק העבודה [החל במחצית 2009] התבטאה בשיפור בעיקר בקרב בעלי השכלה גבוהה, בעוד ששיעורי התעסוקה בקרב בעלי השכלה נמוכה לא עלו, והכנסתם הריאלית מעבודה לא השתפרה. אלו הן התפתחויות מחזוריות אופייניות: בעת שגשוג במשק פירות הצמיחה מגיעים אל השכבות החלשות באיחור ובאופן חלקי בלבד, שכן לרוב מצויים בשכבות אלו אנשים שמעמדם בשוק העבודה אינו יציב וכושר השתכרותם נמוך. לעומת זאת בעת משבר הפגיעה בשכבות החלשות היא בדרך כלל מיידית וקשה יותר מהפגיעה בשכבות המבוססות יותר, שכן בדרך כלל מצויים בהן האנשים שההון האנושי התעסוקתי שלהם נמוך, ועל כן עלות פיטוריהן מנקודת מבטו של המעסיק נמוכה יחסית" (עמ' 286).

מחקרי שוק העבודה מלמדים כי בעבר, מצבי שפל בשוק העבודה גרמו לפיטורין אינטנסיביים של בדואים, ובפרט של נשים בדואיות. נשים אלו היו הראשונות להיות מפוטרות מעבודתן לעת הסתמנות משבר, והאחרונות להיות מושבות לעבודה.

קשיים בהגנה על זכויות עובדים:

- רבים מהעובדים הבדואים בנגב מועסקים בפלח שוק העבודה שמתאפיין בהיעדר רישום ו/או בהיעדר הגנה על זכויות עובדים. חלק מהעובדים נתונים לתעסוקה מפלה או פוגענית, ומתקשים בעמידה על זכויותיהם. כך, למשל, רבים מהעובדים עובדים באופן "בלתי רשמי", ואינם מקבלים תלוש שכר, ולכן כאשר הם מפוטרים, הם אינם זכאים לדמי אבטלה או לפיצוי אחר.
- בדרום אין קליניקה משפטית העוסקת בזכויות עובדים, ונעדרים מענים אחרים לעובדים שזכויותיהם נפגעו.
- במצב שבו נעדרת הגנה משפטית על זכויות עובדים, יש מקום לחשש לפגיעה בזכויות. חשש זה מוגבר כאשר הנשים זקוקות עד מאוד לעבודה, ורמת התחרות על כל מקום עבודה גבוהה מאד.

פערי שכר והכנסה לנפש:

- מחוז הדרום מתאפיין בשיעורי הכנסה נמוכים: ההכנסה הממוצעת לנפש במשפחת שכירים במחוז הדרום היתה בשנת 2017 כ- 9295 ₪ לנפש לחודש (ממוצע חודש בשנה). זאת לעומת 11,576 ₪ במחוז המרכז. (למ"ס, סקר הוצאות משק הבית 2017, לוח 8).
- לפי נתוני הביטוח הלאומי לשנת 2017, (ר' טבלה ג' בהמשך) שיעור השכירים המשתכרים שכר מינימום ופחות ביישובי הבדואים נע בין 50% ל- 66%. נתונים אלו מצביעים על רמת השתכרות נמוכה מאד, גם ביחס למחוז.
- השכר המועט מתחלק בין נפשות רבות: המשפחה הבדואית במחוז הדרום מונה בממוצע 6.19 נפשות. לשם השוואה, המשפחה היהודית הממוצעת במחוז הדרום מונה רק 3.54 נפשות. (שנתון סטטיסטי לישראל 2019, לוח 2.72).

שיעור השכירים מתחת לשכר מינימום ³	הכנסת שכירה לחודש בשנה (נח) ²	הכנסת שכיר לחודש בשנה (נח) ¹	יישוב
56.7%	3,725	6,593	רהט
50.1%	4,583	6,921	חורה
49.9%	4,215	7,043	קסיפה
55.2%	4,463	6,625	לקייה
53.9%	3,259	7,364	ערערה בנגב
53.4%	4,084	6,218	שגב שלום
59.2%	3,657	6,254	תל שבע
62.2%	3,669	5,284	אם בטין
53.6%	2,848	6,642	אלסייד
66.1%	2,578	5,052	ביר הדאג'
57.9%	2,872	5,530	שבטי בדואים

טבלה ד' מתוך מרק רוזנברג, שכר והכנסה מעבודה לפי יישוב 2017, המוסד לבט"א 2019.

מסקנות:

בתחום הרווחה:

פעולת שירותי הרווחה במחוז הדרום לקתה בכשלים לא מעטים. דרושה תוכנית כוללת לשיפור שירותי הרווחה במחוז הדרום, ובפרט בנוגע לתפקוד השירותים בשעת חירום.

תוכנית זו חייבת לכלול מיפוי צרכים עדכני ומענה מהיר למכלול הצרכים הנובעים מהמשבר, ובפרט כך ביחס לצרכי התושבים בכפרים הבלתי מוכרים.

בתחום התעסוקה:

מגיפת הקורונה הובילה למשבר כולל בשדה התעסוקה ביישובי הבדואים, אשר עלול להביא לעלייה בשיעורי העוני, בכלל, ובקרב ילדים בפרט.

כיום שיעורי התעסוקה ביישובים הבדואים נמוכים, ורבים מהעובדים מועסקים במשרות חלקיות וזמניות, לא אחת בהיעדר הקפדה על זכויותיהם. משבר הקורונה עלול לגרום לעלייה ניכרת בשיעורי האבטלה, לא רק בטווח המידי, כי אם למשך 2020-2021 ואף מעבר לכך.

מתחייבת תוכנית מקפת לקידום תעסוקת העובדים בדרום, שמטרתה להגביר את המאמצים לשפר את השתלבות העובדים במעגל התעסוקה, ובפרט כך בקהילות הכפרים הבלתי מוכרים. מאמץ מיוחד חייב להיות מוקדש לנשים, ובפרט לאלו שאין להן תעודת בגרות.